

SIBERI EESTLASED UUES DOKTORITÖÖS

Anu Korb. Siberi eesti kogukonnad folkloristliku uurimisallikana. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 8. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 430 lk.

Siberi eestlaskond on saanud eesti etnoloogide ja folkloristide jaoks innustust pakkuvaks uurimisallikaks. Samuti on Siberi eestlaste diasporaad viimasel ajal rohkesti teaduslikult käsitletud. Oluline on siin Anu Korbi roll, kes on viimased 16 aastat uurinud Siberi eestlasi ja näidanud tee kätte paljudele noorematele uurijatele.

Esialgu eeskätt päästekogumisele ning Siberi eesti asunduste kaardistamisele keskendunud Anu Korb kaitses Tartu Ülikooli nõukogu saalis 28. augustil 2007

doktoritöö "Siberi eesti kogukonnad folkloristliku uurimisallikana". Ülikooli dissertatsioonide sarja mahukasse köitesse on koondatud kaks tema kirjutatud monograafiat.¹ Esimeses keskendutakse pä-

¹ A. Korb, Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas. Folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte. *Studia ethnologica et folkloristica Tartuensia* 9. Toim E. Kõresaar, T. Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2005, 158 lk; A. Korb, Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina. Eesti Rahvaluule

rimusmaterjali kogumisele, kogumissituatsioonile ja -meetoditele, teises analüüsitakse diasporaakogukonna pärimust ja selle muutumisprotsesse Lääne-Siberis asuva Rõžkovo küla näitel. Töö on seda väärtuslikum, et analüüs tugineb valdavalt autori enda kogutud materjalile, mida on 16 aastaga kogunenud hea hulk. Materjal on talletatud Eesti Rahvaluule Arhiivi, suur osa kogutust on ilmunud Anu Korbi alustatud tekstiantoloogiates "Eesti asundused" (neli kommenteeritud valimikku aastatest 1995–1999).

Et viimastel aastatel on Anu Korb võtnud ette kogumisretki ka Venemaa Euroopa-osa eesti asundustesse ja sealt kogutud materjali on analüüsitud ka käesolevas doktoritöös, on töö pealkiri "Siberi eesti kogukonnad folkloristliku uurimisallikana" pisut kitsas. Seda enam, et üks doktoritöö osa kannab pealkirja "Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas". Kuid põhirõhk on uurimuses tõepoolest Siberi eesti kogukondadel, kus autor on ise kõige rohkem kogumistööd teinud.

Kuna dissertatsioonide sarjas on ühtede kaante vahele koondatud kaks erinevat uurimust ja kuna teema on neis osalt kattuv, leidub teoses mitmeid kordusi. Näiteks asunduste uurimise ajaloo ülevaate leiame sissejuhatuse leheküljelt 16, seejärel lk 21–23 uurimusest "Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas" ja veel kord põgusalt Rõžkovo virulasi käsitleva teose 10. leheküljelt. Korduvaid teemakäsitlusi on teisisi (vrd näiteks S, lk 14 ja R, lk 20; S, lk 26 ja R, lk 22).² Eriti häirib mehaaniline kopeerimistehnika kasutamine (nt V, lk 80 – R, lk 34; S, lk 22 – R, lk 13; S, lk 21 – R, lk 11–12).

Vormistuslikest puudujääkidest veel: näiteks esineb tunnustatud Siberi-uuriija Leonid Gorjuškini nimi ekslikult kujul "Gorvushkin" (S, lk 15, 31). R, lk 20 leiame sõna *korlakas* võimaliku etümoloogia.

Arhiivi toimetused. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae 24. Toim M. Hiimäe, K. Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2007, 216 lk.

² Et doktoritööl puudub ühtne paginatsioon, on siin ja edaspidi viitamisel kasutatud järgmisi tingimärke: S = Sissejuhatus; V = Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas; R = Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina.

Teistsugune seletus sellele etnonüümile on antud R, lk 38. Need kaks seletusvarianti võinuks esitada koos. Kohati tekitab küsimusi ka teksti struktuuriloomika. Näiteks on alajaotus "Rõžkovo virulaste pärimusgrupi uurimise põhjal tehtud järeldused" (S, lk 25–28) paigutatud töö sissejuhatusse, kuid analüüs, millele järeldused peaksid toetuma, on töös alles paarsada lehekülge hiljem.

Siiski ei tee vormistuslikud puudujäägid olematuks töö sisulist väärtust. Siin leidub mitmeid uuenduslikke momente. Näiteks võib tuua Siberi eesti asunduste liigituse, mis võtab aluseks asunduste rajajate päritolu ja eestlaste osakaalu asundustes tänapäeval (S, lk 12; V, lk 22–23). Arvestades tänast situatsiooni, kus eestlaste arvukus ja osakaal asundustes kahaneb, ei piisa enam August Nigoli aegsest liigitusest³ ning Anu Korbi pakutu on hästi õnnestunud. Et suur osa Siberi eestlastest elab tänaseni maapiirkondades, keskendub autor nii kogumis- ja uurimistöös kui ka liigituses Siberi eesti maaelanikele. Samas tuleks edaspidi arvestada ka asjaoluga, et XX sajandi jooksul on paljud Siberi eestlased asunud elama linnadesse (4100-st Krasnojarski krai eestlasest tuhatkond elab Krasnojarskis). Seega tuleks omaette kategooriana lisada *linnaelanikud* ja edaspidi neid ka rohkem uurida.

Eesti lugejale pakub uut materjali ka peatükk "Siberi rahvuskaaslaste uurimist Lätis ja Soomes, võrdlusjooni Eestiga" (S, lk 17 jj). Et eestlased elavad Siberi küldes sageli koos soomlaste ja lätlastega, sagedased on segaperekonnad, esineb segaidentiteeti jne, siis on Läti ja Soome kolleegide kogemus Siberi rahvuskaaslaste uurimisel meile oluline. Pisut kahtlane tundub küll väide, et Siberi lätlaste uurimine oli läti uurijatele nõukogude ajal keelatud (S, lk 19). Küllap mängisid siin rolli – vähemalt võib seda oletada esitatud Ingvars Leitise näite puhul – muud tegurid. Ei tahaks ka nõustuda väitega: "Rahvuskaaslaste uurimine ei kuulunud tollases Eestiski just soositud tegevusvaldkonda...." (S, lk 19). Tegelikult toimus ka tol ajal ekspeditsioone nii

³ A. Nigol, Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Tartu: Postimees, 1918. 92 lk.

Siberisse, Kaug-Itta kui ka Kaukaasiasse eestlaste pärimuse ja keele kogumiseks. Samuti ilmus teemakohaseid teoseid, millele viitab ka autor ise. Heaks näiteks on Viktor Maamägi, vägagi riigitruu nõukogude ajaloolase, pikaajaline uurimistöö Venemaa eestlastest. Vaevalt oleks temasugune ustav parteisõdur tegelnud millegi nõukogude korda õõnestavaga.

Hästi on Anu Korbil õnnestunud läti ja eesti kolleegide töömeetodite võrdlus. Jagan autori lootust läti-eesti tulevaste ühiste uurimisprojektide osas. Muuseas, kui aastal 2000 algas Eesti Haridusministeeriumi toel eesti keele õpetamine Ülem-Suetuki koolis, oli see suuresti ajendatud läti kogemusest: lätlaste Alam-Bulankas oli selleks ajaks läti keele õpetamine kestnud juba mitu aastat.

Peatükis "Migratsiooni uurimine ja diasporaa kultuuride uurimine" väidetakse, et diasporaa kogukondade kultuuripärandi uurijad on jätnud pärimuskultuuri uurimise suhteliselt tagaplaanile (S, lk 21). See väide ei arvesta näiteks sakslaste tööd oma siirdlaste, eriti nn idaaladel paiknenud kogukondade uurimisel, mis sai alguse juba XIX sajandi lõpul, jätkus suure innuga (ja pahatihti pruunist poliitilisest tellimusest ajendatuna) kuni Teise maailmasõjani ja taas elustus 1940. aastate lõpul (nt J. Hanika uurimused; vt ka "Jahrbuch der ostdeutschen Volkskunde" aastakäike). Üks eesmärke oli nn "konservide avamine": siirdlaste pärimus on üldjuhul paremini säilinud kui emamaal, mis annab uurijatele võimaluse justkui ajas tagasi minna ja kohata esivanemate elavat kultuuri.

Esimese uurimuse "Venemaal rahvaskaaslaste küsitlemas" kohta võib öelda, et seda saab kasutada käsiraamatuna rahvaluule kogumistöö planeerija või ka lihtsalt Venemaale pikemale reisile siirduja: siin kirjeldatakse viisa vormistamisega seonduvat, reisigrupi komplekteerimise põhimõtteid, varustust, kingitusi võõrustajatele, loodusolusid, nii reisimisega üldiselt kui ka spetsiifiliselt eesti asunduste väisamisega seonduvat (V, lk 24–25). Korduvalt toonitatakse Venemaa eestlaste suurt külalislahkust ja avatust, seda, et uurija saab Venemaal informantidega paremini kontakti kui Eesti külas. Seda voi-

vad kinnitada ilmselt kõik Venemaa asundustes töötanud rahvateadlased.

Kindlasti on Anu Korbi tööle kasuks tulnud autori pikaaegne rahvaluulearhiivis töötamise kogemus: hea pärimuse tundmine ühelt poolt, arhiivi ühisekspe-ditsioonide kogemus ning orienteerumine kogumismetoodikas.

Kuivõrd teadlase ülesanne välitööl on eelkõige informatsiooni kogumine, on omal kohal peatükk "Kogumismetodid" (V, lk 38 jj). Konspektiivsel kujul tutvustatakse töös erinevaid meetodeid: ankeetküsitlust, intervjuud, vestlust, vaatlust ja osalusvaatlust. Enam tunnustust väärrib alapeatükk "Vaatlus ja osalusvaatlus", milles kriitiliselt analüüsitakse osalusvaatluse plusse ja miinuseid ning leitakse, et seda ei saa seada eesmärgiks igas olukorras. Samas on mõnes teises kontekstis siiski räägitud uurimistöös osalusvaatluse kasutamisest. S, lk 24 väidetakse: "Konkreetses sündmuse jäädvustamiseks sobis enim osalusvaatlus."

Tööd lugedes jääb mulje, et see, mida siin nimetatakse osalusvaatluseks, pole seda ometi mitte. Viimastel kümnenditel on algselt Chicago koolkonna sotsioloogidelt pärinev *osalev vaatlus* või *osalusvaatlus* saanud moemõisteks antropoloogialases kirjanduses, kusjuures pahatihti on tegemist mõiste kuritarvitamisega: osalusvaatluseks nimetatakse sageli ka uurimispraktikaid, mis seda tegelikult ei ole. Eeldused osalusvaatluseks kasvavad, kui uurija käsutuses on piisavalt aega, ta töötab ühes külas mitu kuud, tal tekib suhtlusvõrgustik, ta ei vii läbi üksnes uurimust, vaid tööpoolest osaleb kogukonna elus. Meie folkloristide praktika on siiski midagi muud. Kui töötatakse ühes külas maksimaalselt paar nädalat, kusjuures töö käigus vahetatakse pidevalt intervjuupartnereid, on tegemist ikkagi uurija ja uuritavaga, külalise ja võõrustajaga. Anu Korb ise tunnistab ka, et uurija ei pääse oma külalisestaatusest (V, lk 113), et ta surutakse asundustes külalise rolli (V, lk 26). Folkloristliku kogumisekspe-ditsiooni rollijaotus ei luba rääkida osalusvaatlusest antropoloogiateaduse tava-tähenduses. Uurija ei jõua lühikese ajaga siseneda vaadeldavate elurütmi, temast ei saa vaadeldava konteksti integreeritud

osa. Sotsiaalteadustes eristatakse kümme erinevat vaatluse kategooriat, meil viljeldav folkloristlik kogumismeedod kuulub enamasti mitteosaleva struktureeritud vaatluse kategooriasse, mitte osalusvaatluse omasse.

Pikalt käsitletakse uurimuses uurija ja uuritava kontakti ning kommunikatsiooni loomist. Paratamatu teemana tuleb sisse usalduse küsimus: mida teha selleks, et informant avaneks? Anu Korb kirjutab neljasilmavestluste eelistest, eriti privaatsfääri kuuluva informatsiooni puhul (V, lk 48), samas esitab ka vastupidiseid näiteid, kus informandi jutt hakkab eriti hästi jooksmas just isiku juuresolekul, kes lugudega hästi tuttav (V, lk 54). Kirjutatakse n-ö "võõra väärtusest" (V, lk 34): võõrale usaldatakse asju, mida tuttavatele ja sugulastele ei avaldata. Ka selle kohta on ilmselt kõikidel staažikatel välitöödel käijatel kogemusi. Head näited on alapeatükis "Pärimusekandja enesekontroll" (V, lk 94), kus näidatakse, kuidas inimestele tekitab probleeme obstsõnse sisuga pärimustekstide esitamine. Sama kehtib salajase või privaatsfääri kuuluva informatsiooni kohta.

Omaette peatükk on pühendatud ka välitöö eetikale (V, lk 110 j). Missugune on uurija vastutus informantide ees ja kogutud materjali suhtes? Pikaajase arhiivitöö kogemusega inimesena pooldab Anu Korb vägagi argumenteeritud põhjustel materjalide koondamist keskarhiividesse. Ka tema suhtumisega informantidesse jääb enamasti üle vaid nõustuda.

Hindamatu on Anu Korbi roll Siberi eestlaste pärimuse tutvustamisel: raamatutari "Eesti asundused" on vaid üks osa tema panusest. Siberi eestlaste pärimusmaterjali publitseerimisega on koostaja tahtnud "väärtustada pärimuskollektiivi silmis nende pärimust ja pärimusekandjaid endid" (V, lk 118). Informandi nime ja foto avaldamise kohta trükises arvab autor: "...suurel osal inimestest on enese eksponeerimise vajadus, seega oma isiku avalikustamist just soovitakse" (V, lk 118). Eelnimetatud põhjusel on ta enamasti nimed avalikustanud, kuid teatud juhtudel ka mitte: "Siberi eestlaste puhul püüdsin enda jaoks asja lahendada nii, et jätsin raamatutest välja nende inimeste

materjali, kelle kohta teadsin, et nad avalikustamist ei soovi" (V, lk 119). See küsimus näib siiski olevat problemaatilisem. Iseenesest mõista peab raamatut läbima ühtne printsiip: kas päris- või varjunimedega. Samas võib osa materjali väljajätmine lihtsalt selle pärast, et nende autorid ei soovi oma nime avaldada, kahjustada esitatava kogumaterjali representatiivsust. On veel üks probleem: kellegi poolt edastatav materjal puudutab sageli ka kolmandaid isikuid. Kas informant, küsitaja või teksti publitseerija võivad tagada, et pärisnimede all ilmunud materjal ei kahjusta kolmandate isikute huve? Ja kas oskab informant alati ise hinnata enda poolt esitatud ja publitseeritud materjali mõjusid talle endalegi? Ilmselt mitte.

Teine doktoritöösse lülitatud raamat "Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina" käsitleb vanimat luterlaste asundust Siberis, mis asutati 1803. aasta paiku. Küla on Siberi asunduste seas mitmes suhtes unikaalne. Asunike pärimust ja keelekasutust on vorminud segaasustus ja kultuurikontaktid. Ka selles teoses on eraldi peatükk pühendatud diasporaa uurimisloole. Taas seatakse eeskujuks Soome Vabariik, kus diasporaauringud on süstemaatilised (R, lk 10). Jääb vaid üle autoriga nõustuda. Eesti asunduste uurimine on Eestis olnud nii rahvateadlaste kui ka ajaloolaste seas võrdlemisi perifeerne uurimisteema. Eesti ajaloo üldkäsitlustes pole seda peaaegu puudutatud (v.a H. Kruus 1927 ilmunud teoses "Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I", J. Kahk teoses "Eesti NSV ajalugu II", 1963), samuti ei käsitle eesti väljarändajaid 1998. aastal ilmunud "Eesti rahvakultuur" (vt ka: A. J ü r g e n s o n, Rahvakultuurist kaanest kaaneni. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 6, lk 425–428).

Küla esmaasukaid ja mälu puudutavas peatükis (R, lk 21) kirjutab autor, et Rõžkovo elanikud ei tea täpsemalt rääkida oma esivanemate Siberisse saatmisest. Autor põhjendab seda nii: "Esivanemate süüteod ei olnud üldjuhul võrreldavad Ida-Siberisse saatetute omadega ja ilmselt seetõttu ei jätnud nende suguvõsa- ja perelood järeltulijate mällu sügavat emotsionaalset jälge." Ise olen aga Siberi

eestlaste suust korjanud lugusid, kus väljasaatmise põhjused on absurdistatud: esivanemate kuritöö oli niivõrd tühine ja karistus niivõrd karm, et seda peetakse vajalikuks põlvest põlve edasi rääkida. Suured kuritööd vaikitakse perepärimuses pigem maha, esivanemaid kujutatakse pigem riigivõimu või mõisnike ohvritena kui kurjategijatena.

Huvipakkuv on peatükk "Keeleline identiteet rahvaskuuluvuse määrajana". Usulise ja etnilise identiteedi segunemise, etnilise identiteedi ähmastumise uurimiseks pakub Rõžkovo oma ajaloolisest taustast tingituna hea võimaluse. Tuuakse välja, et Rõžkovos tähistab *virulane* nii eestlast kui ka soomlast, samal ajal kui teistes külates on *virulane* eestlaste enesnimetus. Samuti seda, et Rõžkovos võidakse peaaegu sünonüümidega kasutada nimetusi *virulane*, *eestlane*, *soomlane* (R, lk 33). Ehk oleks siin kasuks tulnud võrdlus teise Siberi väljasaadetute küla Ülem-Suetukiga? Sarnane ajalooline ja etniline situatsioon (eesti-soome segaasustus, eestlaste ülekaalu tekkimine pärast soomlaste väljasaatmise lõpetamist XIX sajandi lõpus) pole ometi viinud sarnase hetkesituatsioonini: Ülem-Suetukis on ka XX sajandil selgelt eristatud soomlasi ja eestlasi.

Lisaks Rõžkovo keelesuhetele on uurimuses vaadeldud kogukonna laulurepertuaari, rahvakalendrit, rahvameditsiini ja matusekombestikku – tegemist on seega vaid valikuga rahvakultuuri kaanonisse kuuluvatest valdkondadest. Kuid kui võrd Anu Korb on oma kogumistöö Siberi eesti külates neile valdkondadele rohkem tähelepanu pööranud ning orienteerub neis ilmselt parimini, on valik mõistetav.

Rahvakalendril pühendatud peatükis (R, lk 71 jj) antakse ülevaade Rõžkovo eestlaste kalendritavandist, tuuakse välja erinevused Eestiga ja ka teiste Siberi eesti asundustega. Rõhuasetus on klassikalisel eesti rahvakalendril, rohkem oleks oodanud näiteid innovatsioonide kohta, mida paljurahvuseline keskkond ju ilmselt provotseerib. Näiteks on küll mainitud *raditelski denži* tähistamist, kuid millal see eestlaste kalendris juur-

dus, kuidas seda tähistatakse ja missugune on niisuguste innovatsioonide tähendus sealsete eestlaste identiteedile, selle kohta tekstist infot ei leia. Sedastatakse, et väljasaadetute asutatud külade (sh Rõžkovo) kalendritavand pole hiljem väljarännanute omast mitmekesisem (R, lk 104). Ega ta vist saagi olla: väljasaadetud kriminaalne kontingent polnud kindlasti sobivaim grupp pärimuse talletamiseks, mis sellest, et suur osa neist saabus Siberisse varem kui vabatahtlikud väljarändajad.

Rahvameditsiini ja matusekombeid käsitlevad peatükid toovad esile peamiselt traditsioonilisi eesti tavasid, uuendusi näikse neis valdkondades olevat vastu võetud vähe. Üksikute innovatsioonide või kohastumiste päritolu puhul jääb küsitavaks, kas nad lähtuvad sotsiaalsest või looduskeskkonnast. Näiteks kui Anu Korb kirjutab, et Siberi eestlased toovad matustele harva lilli, siis põhjendab ta seda karmi kliimaga, kus lilleaeg on lühike (R, lk 155). Tegelikult ei erine Siberi vegetatsiooniaeg Eesti omast nii palju, kevadel on luhad kullerkuppudest kirjud, rääkimata teistest kevadlilledest, ka sügis ei saabu seal oluliselt varem kui Eestis. Pealegi rõhutatakse paljudes XVIII sajandi teise poole ja XIX sajandi reisikirjades just Siberi lillerohkust. Ilmselt tuleks elavate lillede vähesust matustel seletada pigem kultuurikeskkonna mõjuga.

Anu Korbi uuritud Rõžkovo külas ja tema elanikes on palju Siberi eestlastele tüüpilist. Käesolevast uurimusest võib seega saada tervikliku ülevaate Siberi eestlaste rahvatraditsioonist. Läbilõiget süvendavad ka ohtrad võrdlused, mida Anu Korb on tänu oma heale orienteerumisele Siberi eestlaste rahvapärimuses suuteline pakkuma. Raamatu ülesehitus on üldjoontes loogiline, tekst ladus ja informatsioonirikas. Anu Korbi ulatusliku kogumis- ja uurimistöö tulemusena valminud uurimus tunnistati retsensentide ja nõukogu poolt ühel häälel doktori-kraadi vääriliseks.

AIVAR JÜRGENSON